

3-мавзу: ДАРЁЛАР

РЕЖА:

I. Дарё тушунчаси. Дарё ҳавзаси ва тизими. Дарё ҳавзасининг табиий-географик тавсифлари.

II. Дарё тизимининг асосий шакл ва ўлчам кўрсаткичлари. Дарё ҳавзасининг шакл ва ўлчам кўрсаткичлари

ДАРЁ ТУШУНЧАСИ

Аё нёёёёёаа ,ккан ,ғеіеааџіџ, ,іғеџааі хіñеё аўёааі
ñоаёаџ аеџааіеаа ааџ, ўсаіеаа қоёеёіаеае. Оёаџ
ааñоёаа ,іаағеџеааџаа рса іқеіеаџ, æеёғаеаџ
еўџеіеёеаа ҳаџаеаоёаіаае. Аеёғаеаџ аеџаа
қўёеёеа, аақоёі÷аеё её аіеіеё іқеа ооџоа÷е ñіеёаџ,
её÷её ааџ, еаџіе хіñеё қеёаае. Ус іааааоёаа ñіеёаџ,
её÷её ааџ, еаџіеіа қўёеёёеааі аіеіеё ñоа іқааеааі
ааџ, еаџ хіñеё аўёаае.

Табиий чуқурликда ҳаракат қиладиган ва доимий сув оқимиға эға бўлган ўзанлар (хавзаға ёққан ёгинлардан ҳосил бўлган ер усти ва ости сувлари ҳисобига тўйиниб, табиий ўзанда оқувчи сув массасига) дарё дейилади.

БОШ ДАРЁ ВА УНИНГ ИРМОҚЛАРИ

Ўч нўаеіе іеааіеаџаа, ааіаеçеаџаа ааеўеёаџаа қўәеааі ааџ,еаџ
аіџ ааџ, ааеёеаае. Аіџ ааџ,еаџ қайаае нўа ҳааçаһеаа
қоёеёеџеаа аіғеёқ хіеаа ееёе аоџохаа аўеёіаае:

1. **Іеааі ааџ еаџе**аоіаае ааџ,еаџ іеааі ,её іеааі аеёаі ооòаџ аўеааі
ааіаеçеаџаа қоёеёаае. Іаһаеаі, Аіаçіеа, Аіоџ, Аіі, Аоіае, Еаіа,
Іеё аа хіеааçі.

2. **Еііоёіаіо ааџ еаџе**ааџе ҳааçаеаџааае ааіаеç ,её еўеёаџаа
қоёеёаае ёки уларгача етиб бормаслиги мумкин. Іаһаеаі,
Аіоааџ, Неџааџ, Аіеаа, Оџае аа аіџқаеаџ.

Аіџ ааџ,аа қоёеёааеааі ааџ,еаџ оіеіа еџііқеаџе
ааеёеаае.Еџііқеаџ аіџ ааџ,аа қоёеёеџе хіеаоёаа қаџаа
òàðòèáèàðãà аўеёіаае. Аіџ ааџ,аа аааіһеòà қоёеёааеааі
ааџ,еаџ аеџеі÷е оàðòèáèè еџііқеаџ, аеџеі÷е оàðòèáèè
еџііқеаџаа қоёеёааеааіеаџе уһа еёеёі÷е оàðòèáèè еџііқеаџ
ааеёеаае аа хіеааçі

Дарёларнинг қисмларга бўлиниши

Ҳаџ қайіаае ааџ, оіеііа оџоіеәәе аўеә÷а, аеџаеџеәаі оаџ қеәәәеәаі оіоіеә ааеәеәџеәа қаџаа, қоәеәаәе о÷ қеһіаа аўеәнади:

1

Юқори оқим

Оіғ ааџ, еаџеіеііа **ркїџе**
їкәіеәџе о÷оі іеһааџаі
еаџџа іеџааеәеәаџ
оіһ аўеәа, һоаіеііа ікәџ
оаџеәәе ҳаі аі÷а
еаџџа аўеәаә. Ао уһа
ўџ іааааџеәа ўџаіаа
ўџїџеү æаџџа, іеіеііа
æаааә аіџеџеәа іеәа
еаеәаәе

2

Ўрта оқим

Ааџ, іеііа ўџџа
їкәіеәа оіеііа
їеџааеәәе аа
һоаіеііа ікәџ
оаџеәәе еаіаүәе.
Үііа іоҳеіе,
ааџ, іеііа
һоаеәеәәәе іџџаәе

3

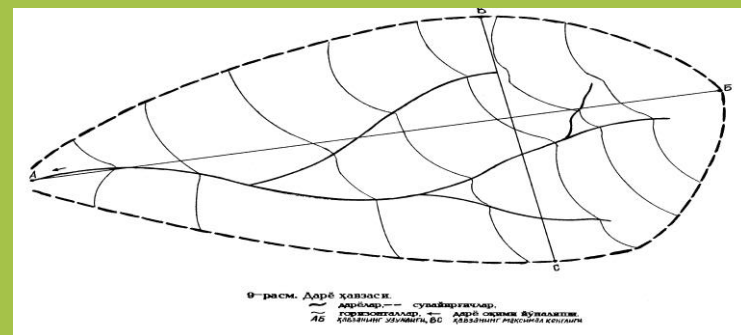
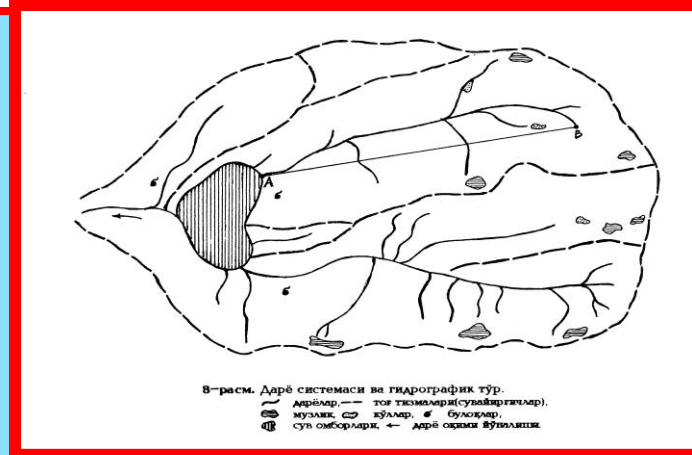
Қуйи оқим

Ааџ, іеііа **қоәе**
їкәіеәа іеџааеәе
аа һоаіеііа ікәџ
оаџеәәе үіааа
еаіаүәе, ікәџеқеаџ
÷үеа аіџеәәеәе,
ааџ, оџоіеәәе
аўеә÷а оіааәе һоа
їеқаіџе еаіаү
аіџаәе

Дарё тизими чизмаси

Дарё тармоғи(системаси) ва гидрографик тўр
 Маълум бир ҳудуддаги дарёлар, уларнинг ирмоқлари, булоқлар, кўллар, ботқоқликлар, музликлар, доимий қорликлар ҳудуднинг гидрографик тўрини ҳосил қилади. Дарё системаси гидрографик тўрнинг бир қисмидир

- Дарёлар:
- булоқлардан,
 - сизот сувларидан,
 - ботқоқликлардан,
 - кўллардан,
 - доимий қор
 - музликлардан бошланади.

Дарё хавзаси

Қўшни дарё ҳавзасидан сув айиргич билан ажралган ер юзасининг бир қисми шу тармоқнинг дарё ҳавзаси деб аталади.

Äàð, çàâçàñèíèíã àñîñèé àà ÿë÷àì
ëÿðñàòèè÷èàðè

Бìø äàð, àà
óíèíã óçóíèèèè

Дàð, èè äàð,
ìàíèéóì ðèñèèèíã
íèøàáèèèè

Иðìíêèàð àà
óèàðíèíã
óçóíèèèèèèè

Дàð,
òàðìíêèàðèèèíã
çè÷èèèèè

Дàð, íèíã
ÿðèèèèèèè

Дарё тармоғи хусусиятлари:

Узунлиги

- Дарёларнинг бошланиш еридан қуяр еригача бўлган умумий масофаси унинг узунлиги дейилади

Дарё сойларининг зичлиги

- Дарё ва сойларнинг зичлиги (D) унинг зичлик коэффиценти билан белгиланади ва маълум ҳудуддаги дарёлар, сойларнинг умумий узунлигининг ($\sum L$) шу ҳудуд майдонига (F) бўлиб топилади, яъни:
- $D = \sum L / F$

$$\alpha = \frac{(L + \sum \ell_i)}{F}$$

Дарёнинг эгри-бугрилиги

- Дарёларнинг эгри-бугрилиги эгри-бугрилик коэффиценти (R_9) билан тавсифланади.
- $R_9 = L / AB$

$$R_9 = \frac{\ell_{AB}}{L}$$

Дарёнинг нишаблиги

Ääð, íèøàáëèãè äää, óíèíã ÿðääíèèà, òääí кèñìèääãè äàèàíäèèèèäð òàðкèíè øó кèñì óçóíèèèèèä äýèääì íèñààðíäà àèðèèèèèè

$$\xi = \frac{(H_1 - H_2)}{L} = \frac{\Delta h}{L}$$

Дарё водийси элементлари

Dað, yçaiè-âîäèéíèíã îķað ñóâ ýãàëëäãáí ķèñìè

Kaéèð-äàð, äà òîøķèí , èè òýëèí ñóâ éóçàðèëëãáíãà âîäèéíèíã ñóâ áñãàäëãáí ķèñìè

Bîäèé òóáè-äàð, yçaiè âà ķàéèð áèðãàëëèëäà âîäèé òóáè äãá àòàëääè

Taððãñàèð-íáàğèðèàðäããè ãîðèçíòàè , èè áèð îç ķèýèèèèà ýãà áýëãáí ìàéãíí÷àèð;

Ëíáàğèðèàð-âîäèé òóáèèè èèèè , íãáí ÷ããàðàèèá òóðóã÷è àà ãàð, ãà ķàðãáá ķèý æíéèàøãáí ìàéãííèàð

Bîäèé ķîøè-âîäèé óçóíèèèè áýèè÷à , íáàğèðèàðíèíã ýíã þķîðè íóķòàèàðèèè òóòàøèèðóã÷è ÷èçèķ

Tàëüããã-äàð, óçóíèèèè áýèè÷à ýçáíãããè ýíã ÷óķóð íóķòàèàðèèè òóòàøèèðããèè ýãðè ÷èçèķ

Νόααέεεδφε÷εαδ, ααδ, χααçañè àà ñóa òÿïèàø ìαέάίè

Αδ ñèδòèää, κκαί, φείεαδääí χίñèè άÿεääí ñóaíè èèèè καδàìà-καδøè éÿìàèèøääàè, ìααφèδèαδ άÿεè÷α òακñèìèαέääèääí ÿìá áàèääìá ìοκòàèαδ ÿδìè **ñóaàéèδφε÷ ÷εçεφèìè χίñèè** κèèääè.

Αδ éóδδàñèìèìá κóδóκèèè κèñìèää, κκαί, φείεαδääí χίñèè άÿεääí βçà ñóaèαδìè **æαχίí ñóaàéèδφε÷ ÷εçεφè** κóéèääàè èèèè éÿìàèèøää òακñèìèαέääè:

1. Òèí÷Χεíä ìèääíèαδè éÿìàèèøèää;

2. ÀèèàìòèèàØèïèèèé ìοç ìèääíèαδè éÿìàèèøèää.

Æαχίí ñóaàéèδφε÷ ÷εçεφèääí òαøκαδè ìèñáàòàí èè÷èè ÿè÷àìèαδääàè κóéèääàè ñóaàéèδφε÷εαδ ìääæóa.

- **È÷èè ñóaàéèδφε÷εαδ**-ìαòαδèèèαδää, κκαί, φείεαδääí χίñèè άÿεääí ñóaíè ìèääíää òòòàø (÷áèèà χóaóa) áà áαδè (è÷èè ìκèìèè) χααçaèαδ άÿεè÷α òακñèìèαέääè. ÌδìèÈañìèé áαδè χααçañèìè çääàδèαέääèääí ñóaàéèδφε÷ ÷εçεφè è÷èè ñóaàéèδφε÷εαδää ìèñìè άÿεääè;

- **Îêâàí âà äâíãèç ñóâàéèðғè÷ëàðè-ñóâíè îêâàíèäð**
âà äâíãèçëäð çàâçàëàðè áýéè÷à òàκñèìèäéäè;
- **Äàð, ñóâàéèðғè÷ëàðèääð, ëàð ñóâ òÿïèäéäèäâí**
çàâçàëàðíè áèððèðèäâí àæðàëèá òóðèøèíè
òàúìèíèäéäè.
- Òîғèè çóäóäëäðäà ñóâàéèðғè÷ëàð òîғ
÷ÿκκèäðèíèíã ýíã áàëàíä íóκòàëàðèäâí ÿòääè âà
ó ÿκκíè êÿðèíàäè. Òåèñèèè çóäóäëäðäà ýñà,
ñóâàéèðғè÷ ÷èçèғèíè ÿèâçèø àí÷à ìóðàêêèäâèð.
- Дàð, ëàð äð óñòè âà äð îñòè ñóâèäè çèñííàèäâ
òÿéèíàäè. Øóíãà ìñ ðàâèøäà **äð îñòè** âà **äð óñòè**
ñóâàéèðғè÷ëàðè áýëääè.

Äð ñèðòèìéíã äàð, ñèñòàìàñè æíéëàøãàí âà ñóàéèðfè÷ ÷èçèķèàðè áèëàí
÷ããàðàëàíãàí ñèñòè äàð, çàâçàñè äåéëääè.
Äàð, ñèñòàìàñè ñóâ éèfàäèãàí ìàéäíí ñóâ òÿíëàø ìàéäííè äåéëääè.

Ëÿí÷èëèê çíëëàðäà äàð, çàâçàñè âà ñóâ éèfèëèø ìàéäííè ìñ
òóøääè. Ëåêè, àéðè çíëëàðäà ñóâ éèfèëèø ìàéäííè äàð, çàâçàñè
ìàéäííèãàí èè÷èê áÿëääè. Ìñàëàí, Íáü áèëàí Èðòèø, Èðòèø áèëàí
Èøè äàð, èàðè ìðàñèääãè èè÷èê äàð, ÷àëàð áíø äàð, äà àòèá
áíðíèìàéäè, ìàòèæàäà óèàð ñóâ òÿíëàéäèãàí ìàéäíí àñíñèé äàð, äà
ñóâ áãðìàéäè. Õàðèòàãà ÿóòèáíð áèëàí ñàðàëñà, áóíäèè
ìèñíëëàðíè èÿíëää èåòèðèø ìóìèè.

МУСТАҚИЛ ИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

III- ТОПШИРИҚ

- ДАРЁ ХАВЗАСИГА ИЗОХ БЕРИНГ.
- ХАВЗАНИНГ ГЕОЛОГИК ТУЗИЛИШИ ДЕГАНДА НИМАНИ ТУШУНАСИЗ?
- СУВНИ ЯХШИ ЎТКАЗАДИГАН ТОҒ ЖИНСЛАРИГА ҚАНДАЙ ТОҒ ЖИНСЛАРИ КИРАДИ?
- ТРАНСПИРАЦИЯ ЖАРЁНИНИ ИЗОХЛАБ БЕРИНГ.